

*Радзімовська Оксана Віталіївна,
молодший науковий співробітник
Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України, м.Київ*

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПЕДАГОГА ЯК ЧИННИК ГОТОВНОСТІ ДО ТВОРЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «ВЧИТЕЛЬ- УЧЕНЬ»

Анотація: В статті розглянуті питання професійної ідентичності викладача, її розвиток, структуру та вплив на готовність до творчої педагогічної взаємодії в системі «вчитель-учень».

Ключові слова: професійна ідентичність, чинник, творчий потенціал, педагогічна творчість.

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы профессиональной идентичности преподавателя, ее развитие, структура и влияние на готовность к творческому педагогическому взаимодействию в системе «учитель-ученик».

Ключевые слова: профессиональная идентичность, фактор, творческий потенциал, педагогическое творчество.

Annotation: The questions of professional identity of a teacher, its development, the structure and the influence on readiness for creative pedagogical interaction in system "teacher-pupil" are considered in the article.

Keywords: professional identity, the factor, creative potential, pedagogical creativity.

В сучасних умовах можна констатувати певну кризу в освітній галузі. До її виникнення, на нашу думку, призвів ряд чинників: економічних, соціальних та індивідуально-особистісних. Поряд з низьким рівнем заробітної плати, спостерігається зниження рівня престижності педагогічної професії в суспільстві в цілому та зменшення авторитета вчителя в очах батьків та учнів, зокрема. Вибір абітурієнтами педагогічного вузу переважно є не вибором майбутньої професії за покликанням, а прагненням вчитися у вищому навчальному закладі й отримати певну спеціальність, з якою можна влаштуватися на більш-менш престижну посаду.

Таким чином, постає нагальне питання: аналіз чинників та створення сприятливих умов для підготовки вчителів, ідентичних своїй професії, закоханих в педагогічну працю, мотиваційно, творчо спрямованих на покращення взаємодії між усіма суб'єктами освітнього процесу, і в першу чергу, в системі “учитель-учень”.

В словниках термін «фактор», який є синонімом слова «чинник» перекладається з латини як «той, що робить» і розглядається як: причина, умова чи рушійна сила певного процесу або явища, що визначає його окремі аспекти або характер загалом [10]; момент, суттєва обставина в якомусь процесі, явищі [9].

Психологія вивчає дві основні групи факторів, які суттєво впливають на розвиток і перебіг психічних процесів і явищ, - зовнішні і внутрішні. До перших відносять різні природні та соціальні детермінанти, що створюють умови для розвитку індивіда і впливають на його поведінку, діяльність. За результатами дії на людину вони бувають негативними і позитивними. До других належать тільки психічні детермінанти, що знаходяться у внутрішньому світі людини. Вони розвиваються протягом її життя і виховання [10].

В зв'язку з посиленням ролі людського фактору в сучасному суспільстві все більше уваги приділяється реалізації особистісного потенціалу. Не стоїть осторонь від цієї проблеми й освітня галузь, розглядаючи можливості самоздійснення та самореалізації учасників навчально-виховного процесу в діяльності, яку вони здійснюють.

Не можна не погодитись з думкою І.Ю.Зубкової [2], що суспільству потрібен вчитель, який не тільки репродукує знання та є грамотним виконавцем, а, насамперед, професіонал, орієнтований на творчість та здатний постійно самовдосконалюватися.

Одним із чинників, що сприяють формуванню психологічної готовності до творчої педагогічної діяльності є, на нашу думку, сформована професійна ідентичність вчителя.

Формуванню та розвитку професійної ідентичності присвячені праці зарубіжних та вітчизняних вчених (А. Борисюк, Е.Дюркгейм, В.Джеймс, Е.Еріксон, Є.П.Єгорова, О.Я.Ємельянова, О.П.Єрмолаєва, О.П.Коропецька, Ч.Кулі, Д.Марсія, Дж.Мід, С.Московічі, Л.Б.Шнейдер, К.Ясперс тощо).

Професійна ідентичність, на наш погляд, займає проміжне положення між особистісною та соціальною ідентичністю, визначається як феномен, що виникає в процесі професійного становлення, є провідною характеристикою професійного розвитку й забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність в професійній діяльності. Професійна ідентичність тісно взаємопов'язана з такими категоріями як професійна самосвідомість, професійне самовизначення і є одним з провідних критеріїв становлення особистості професіонала в умовах конкурентного середовища» [4]. Вивчення даного феномену необхідне для оптимізації функціонування людини у відповідній сфері діяльності [5].

Сформована професійна ідентичність сприяє вільному виконанню професійної діяльності, підвищенню рівня домагань, що, в свою чергу, обумовлює прагнення фахівця до пошуку та вирішенню складних професійних завдань, професійного удосконалення, зростання його майстерності та творчості, які реалізуються в створенні індивідуального стилю діяльності. Як наслідок, встановлюється відповідність людини і професії в модальності: хочу, можу, роблю; виникає самоповага та впевненість в своїх силах та можливостях. Суб'єкт діяльності наразі матиме характеристику «творчий».

Життя доводить, що в складних умовах, які постійно змінюються, найкраще працює людина творча, креативна. Творчість не виростає на порожньому місці і є, як правило, властивістю професіоналів своєї справи, які ефективно працюють у відповідній галузі.

Проблемою творчості займались Г.С.Альтшулер, В.М.Дружинін, О.М.Матюшкін, В.В.Моляко, Я.О.Пономарьов та ін.; проблемам становлення творчої особистості педагога присвячено роботи Ш.Амонашвілі, В.Андрєєва, Д.Богоявленської, В.Кан-Каліка, В.Ляудіс, М.Поташника, В.Роменця тощо.

Сучасний педагог – це професійно-компетентна, гуманна особистість, що творчо розвивається. В неї переважають духовно-моральні якості, виражена суб'єктивна позиція, вироблений індивідуальний стиль діяльності та творчий потенціал [8].

А.П.Смарцер, досліджуючи проблему формування творчого потенціалу майбутніх викладачів, розглядав його як складне особистісне утворення, що об'єднує в собі цілий ряд компонентів: професійно-етичні принципи та ідеали, установку на професійне зростання, творчий підхід до справи, бажання працювати педагогом, високу відповідальність за результати своєї праці, володіння методикою, психологією і технікою навчально-виховного процесу, тощо [12]. Відповідно, чим більше вчитель усвідомлює свій професійний потенціал, тим більше його професійний розвиток стає фактором творчого самовиховання та самозмінення [2].

Тільки у випадку єдності особистості фахівця, сформованої ідентичності, його діяльність буде потоком творчості, де не буде нічого зайвого. При відсутності внутрішньої єдності, фахівець ніколи не буде відчувати від роботи почуття глибокого задоволення, його творчий потенціал буде розпорошуватися [1].

Аналіз наукових досліджень дає можливість зробити висновок, що творчість педагога більшістю вчених розглядається, як взаємодія та взаємозв'язок творчої педагогічної діяльності викладача і творчої навчальної діяльності учнів, а також результату цієї діяльності, що сприяє розвитку суб'єктів творчого процесу. Педагогічна творчість визначається також як форма активності та самостійної діяльності. Творчий педагог завжди є дослідником, готовим працювати в нових умовах. Він здатний бачити проблеми і знаходити оптимальні дидактичні, виховні, методичні та інші педагогічні рішення [7]. Педагогічна творчість виявляється як самореалізація педагога на основі усвідомлення себе творчою індивідуальністю, як визначення індивідуального шляху свого професійного зростання та побудови програми самовдосконалення.

За результатами досліджень В.П. Кузьміної, В.П.Вахтерова, С.Т.Щацького визначено головні особливості педагогічної творчості:

- основним продуктом творчості є створення нового в собі самому;
- об'єктом і результатом педагогічної творчості є жива особистість;
- особистість та інструмент творчості співпадають;
- творча діяльність жорстко обмежена в часі і насичена імпровізацією, а її результати суттєво усунені в часі;
- педагогічна творчість – це завжди співтворчість [3].

Особистість учня перебуває в процесі постійного розвитку і, відповідно, вимагає від педагога постійного вдосконалення своєї діяльності, вміння працювати у творчому режимі. Від творчості вчителя залежить подальша зорієнтованість учня на творчість в майбутній діяльності [4].

Чи всі викладачі готові до творчої професійної діяльності? Які компоненти, чинники впливають на цей процес?

Психологічна готовність педагогічних працівників до творчої професійної діяльності виступає як властивість особистості, що створює психологічні передумови для ефективного розв'язання творчих завдань, проблем, що виникають у професійній діяльності вчителя.

Готовність педагога до творчої професійної діяльності може бути розглянута за структурою тривимірної поетапно конкретизованої структури особистості В.В.Рибалки [Р-1], що виокремлює базові компоненти в межах соціально-психолого-індивідуального виміру (комунікаційні, мотиваційно-сміслові, характерологічні, рефлексивні, досвідні, інтелектуальні, психофізіологічні), діяльнісного виміру (потребово-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний (прийом, пошук, переробка інформації), цілеутворюючий (прийняття рішень), операційно-результативний (виконання рішення, досягнення результату діяльності), емоційно-почуттєвий) та генетичного (здатки, здібності), які, в свою чергу можуть бути диференційовані на більш конкретні властивості. Так, у дослідженні

В.В.Рибалки запропонована класифікація властивостей творчої особистості вченого, яка нараховує 145 якостей, здібностей природничого-наукового профілю.

Пропонуємо створену на її основі структуру особистості вчителя із сформованою професійною ідентичністю, яку ми розглядаємо як один із чинників психологічної готовності педагога до творчої професійної діяльності.

Д - вимір С-П-І- вимір	Потребово-мотиваційний компонент діяльності особистості (потреби, мотиви, установки)	Інформаційно-пізнавальний компонент (прийом, пошук, переробка, збереження та використання інформації)	Цілеутворюючий компонент (прийняття рішення, формування гіпотез, ідей, задуму, цілей, програм тощо)	Операційно-результативний компонент (виконання рішення, реалізація цілей, досягнення результату діяльності)	Емоційно-почуттєвий компонент діяльності особистості
Здатність до спілкування	Наявність потреби та мотивації, прагнення до спілкування з учнями, їх батьками, а також педагогами на професійні теми, потреба в передачі досвіду учням; потреба у психолого-педагогічній інформації	Розширення та використання професійної термінології з педагогіки, психології, предмету, що викладається; використання спеціальних невербальних знаків (паузи, інтонації, розташування комунікантів, жести, міміка тощо); здатність до сприйняття та обговорення ідей; здатність об'єктивно і різнобічно сприймати особистість іншої людини	Високий рівень розуміння партнерів по професійному спілкуванню, прийняття рішень, вироблених професійною спільнотою; здатність розуміти іншу людину, причини її поведінки	Ефективна професійна взаємодія; визнання цінності особистості партнера по спілкуванню; здатність легко налагоджувати контакти з учнями, колегами, батьками; висока культура мовлення; вміння переконувати, зацікавлювати	Високий рівень прийняття представників своєї професії та суб'єкту праці – учня; здатність викликати позитивні емоції у співрозмовника; почуття поваги до думок інших; толерантність, чутливість до учня; коректне ставлення до співрозмовника
Спрямованість	Професійно-педагогічна гуманістична спрямованість; прагнення до професійного зростання;	Широта інтересів в галузі педагогіки, психології та предмету; пізнавальні	Розуміння цілей власної педагогічної діяльності, сформованість планів та програм подальшого	Подолання перешкод на шляху до професійної майстерності; систематизація існуючих	Задоволеність обраною професією вчителя; готовність працювати за обраним

	<p>досягнення позитивного образу «Я-вчитель-професіонал»; до оволодіння сучасними методами, формами навчання та виховання; самопідкріплення; прагнення до творчої професійної самореалізації</p>	<p>інтереси спрямовані на постійний пошук нового у предметно-професійній сфері знань, творчу переробку інформації; інтерес до духовних цінностей</p>	<p>професійного зростання цілісність і системність; схильність до професійно-творчої активності, духовності</p>	<p>професійних знань; удосконалення методів і прийомів роботи; ототожнення себе із справою та професійною спільнотою; виховання «учнів-послідовників»; кар'єрне зростання, досягнення рівня «фахівця своєї справи»</p>	<p>фахом; почуття любові і поваги до учня; задоволеність професійними намірами</p>
<p>Характер</p>	<p>Ініціативність, Відповідальність за справу, активність, зацікавленість, організованість, вимогливість до себе та учнів, порядність</p>	<p>Допитливість, цікавість, працелюбність, енергійність, зосередженість, уникання шаблону</p>	<p>Цілеспрямованість, активність, самостійність; впливовість; критичність розуму, рішучість, відданість меті</p>	<p>Дотримування слова, наполягливість, дисциплінованість, вимогливість до себе, старанність, схильність віддавати себе та свої сили колективу, незалежність, планованість самоконтроль динамізм особистості (здатність активно впливати на іншу особистість)</p>	<p>Почуття власної гідності, почуття такту, почуття гумору, гордість, задоволення професією</p>
<p>Самосвідомість</p>	<p>Усвідомлення себе в якості професіонала, потреба в самопізнанні, самоорганізації самовдосконаленні власної особистості, прагнення до побудови</p>	<p>Розвиток рефлексії, здатність до самопостереження, самопізнання власних професійних якостей, порівняння професійних</p>	<p>Постановка мети, моделювання програмування дій, ситуацій досягнення в професійній діяльності, наявність професійних ідеалів та порівняння</p>	<p>Об'єктивний рівень оцінки себе, як професіонала, оцінювання результатів та корекції, соціально-психологічні очікування; саморегуляція</p>	<p>Позитивне самоставлення; почуття власної гідності, задоволення собою як професіоналом, особистістю, яка прагне до</p>

	професійного життєвого шляху	образів «Я-реальне» та «Я-ідеальне»	власних якостей з їхніми з метою визначення напрямку самовдосконалення	самоконтроль в професійній діяльності; здатність ефективно виконувати програму професійного самовдосконалення	самовдосконалення в професії, віра в себе; здатність до керування своїми емоціями та почуттями в педагогічній діяльності
Досвід	Престижність професії в соціумі або для самої людини; готовність діяти відповідно до професійних ідеалів, поглядів, переконань; потреба в поширенні власної педагогічної майстерності та педагогічного досвіду серед молодих вчителів; потреба у створенні індивідуального стилю діяльності	Глибокі, широкі знання про зміст та особливості професії; високий рівень професійної компетентності; рефлексія власних професійних можливостей (якостей, властивостей особистості тощо) з метою удосконалення оптимального індивідуального стилю діяльності;	Вміння вивчати та вирішувати складні педагогічні ситуації, знаходити нові ідеї для їх вирішення; вміння розробляти стратегію творчої педагогічної діяльності	Високий рівень розвитку професійних навичок; розвинуті професійні вміння: самостійне вирішення педагогічних задач; володіння педагогічною технікою та технологією; здатність мобілізувати весь власний досвід, швидко набувати певної компетентності з метою вирішення складних проблем; достатня педагогічна практика; широкий спектр моделей професійної поведінки	Приємні спогади про період професійного навчання, практики, попередній досвід роботи; почуття задоволення від набутого досвіду педагогічної діяльності, фахової компетентності, рівня майстерності виконання творчих педагогічних завдань
Інтелект	Високий рівень відповідності психічних процесів та властивостей вимогам професії «вчитель»				
	Установка на: зосередженість в процесі роботи; запам'ятовування необхідної інформації та	Достатній обсяг і переключення уваги; образної та словесно-логічної пам'яті;	Спрямованість і концентрація уваги на вирішенні педагогічних дій та задач, здатність до	Розподіл або концентрація уваги; здатність до «бокового мислення», інтуїтивного	Стійкість уваги при емоційному напруженні; вміння керувати негативним

	цікавих фактів із змісту предмету викладання; критичний розгляд подій, думок; мотивація до інтелектуального розвитку; потреба у творчому пошуку	сенсорно-перцептивні здібності (професійна проникливість, пильність, інтуїція, здатність сприймати і розуміти іншу людину, її психологічний стан за зовнішніми ознаками); «відкритість» до нових фактів, знань	самостійного формулювання гіпотез в процесі їх вирішення; логічність, креативність при створенні та вирішенні навчально-виховних програм	знаходження рішення з їх наступною об'єктивацією формулюванням в словах, формулах тощо; здатність розробляти ідеї в процесі інтенсивної розумової роботи; здатність до творчої уяви, сенсорно-моторних та мисленеводієвих операцій	и емоціями, почуття натхнення в процесі педагогічної творчості; стійкість до розчарувань, невдач, критики; переживання в процесі діяльності різноманітних почуттів: від сумніву до впевненості, гармонії; від печалі до радості, натхнення тощо
Психо-фізіологія	Орієнтовно-дослідницькі, рефлекторні реакції, які сприяють швидкому формуванню стійких установок, мотивів творчої педагогічної діяльності	Середній рівень сензитивності, високий або середній рівень ергічності нервової системи	Середній або високий рівень пластичності, рухомості нервової системи; підтримка на оптимальному рівні фізіологічних та біологічних показників; емоційна стабільність (володіння собою, самоконтроль, саморегуляція)	Висока працездатність, врівноваженість процесів збудження та гальмування нервової системи	Середній рівень емоційності

Сформована професійна ідентичність допомагає особистості свідомо керувати своїм професійним становленням, обирати особистісноцінну лінію власного професійного розвитку, надає цьому процесу цілісності та системності, сприяє удосконаленню педагогічної взаємодії, в цілому, та в системі "учитель-учень", зокрема. Підструктура спілкування в структурі особистості вчителя є дуже важливою. Це обумовлюється приналежністю цієї професії (за класифікацією) Є.Клімова до групи «людина-людина», для якої характерним є прагнення до встановлення тісного контакту з оточенням,

бажання виховувати, навчати, приходити на допомогу, вирішувати проблеми, спираючись переважно на емоції та вміння спілкуватися.

Тривалий час вчителі ставилися до учня як до об'єкту праці. В наш час суттєво змінені пріоритети: все більше значення має впровадження в навчально-виховний процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, в якій кожен її учасник визнає цінність і в іншому, і в собі.

Відомі вчені-педагоги (Ш.Амонашвілі,Є.Льїн, В. Шаталов) дотримуються гуманістичного підходу до дитини, ідей педагогічної взаємодії й співробітництва, взаємної активності педагогів і вихованців, що має бути покладена в основу організації педагогічного процесу.

Зміни, що відбуваються галузі освіти вимагають удосконалення системи психологічного супроводу фахівців на різних етапах його професійного становлення. Однією з сучасних технологій підвищення професійної майстерності, успішності професійного становлення в системі освіти є соціально-психологічний тренінг. Ця сучасна інтерактивна форма роботи набуває все більшого поширення в діяльності практичного психолога навчального закладу, сприяє кращому розумінню учасниками тренінгу власного внутрішнього світу, усвідомленню можливостей зміни себе на краще, допомагає зрозуміти власні почуття та переживання інших, переглянути сформовані стереотипи, навчає ефективним моделям поведінки, спілкування тощо.

Вважаємо за доцільне проведення з вчителями тренінгів на теми: «Учителі і учні: мистецтво діалогу», «Розвиток професійної ідентичності вчителя» та інші.

Метою тренінгу з розвитку професійної ідентичності для молодих педагогів було створення умов для усвідомлення ними власних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання. Головними завданнями тренінгу було: сприяти розумінню власного професійного Я, прийняття себе в професії, а також навчання учасників навикам подолання професійних утруднень та вмінню керувати своїм професійним розвитком. Ці завдання вирішувалися шляхом рефлексії та вербалізації учасниками життєвих

та професійних цінностей та принципів; відпрацювання навичок професійного спілкування; формування позитивної «Я-концепції-педагога»; гармонізації емоційного стану. Аналіз результатів дає підстави стверджувати, що розроблений та проведений тренінг сприяв розширенню знань учасників з питань професійної ідентичності; поглибленню їх знань щодо передумов та компонентів професійного становлення та розвитку; розширенню системи уявлень учасників про власний образ Я-професіонал; визначенню їх пріоритетів у професійної діяльності тощо, і, відповідно, може розглядатися як один з чинників професійного становлення педагогів.

Таким чином, проблему формування та розвитку професійної ідентичності педагога в сучасних умовах вважаємо актуальною. Насамперед, це пояснюється тим, що чим вище рівень прагнення вчителя до самовдосконалення, тим більший рівень можливостей до творчої професійної самореалізації в педагогічній діяльності. Сформована професійна ідентичність також сприяє розвитку ефективної творчої взаємодії в системі «вчитель-учень».

Список літератури:

1. Буякас Т.М. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов –психологов/ Т.М.Буякас // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2000. – №1. — С.56–63
2. Зубкова І.Ю. Динаміка Я-образу вчителя-професіонала: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Вікова та педагогічна психологія»/ І.Ю.Зубкова – К., 2001.– 20 с.
3. Різноманітні підходи до визначення поняття “Готовність до педагогічної діяльності”/ В.В. Іванова // зб. наук.праць. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики. – 1999.–вип.3. – С.43-48.
4. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность в современных исследованиях/ Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008.– №1. – С.89-101.
5. Коданева Михайлина Сергеевна. Становление профессиональной идентичности психологов у головно-исполнительной системы: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психологія труда, инженерная психологія, ергономіка (психологіческие науки)»/ М.С.Коданева. – М., 2008. – 27 с.
6. Кондрашова Л.В. Гуманизация учебно-воспитательного процесса школы: история, теория, поиски: [учебно-методическое пособие]/ Л.В Кондрашова. – Кривой Рог: КГПИ, 1996. – 74 с.
7. Лосева Н.М. Творчість у діяльності викладача вищого навчального закладу / Н.М.Лосева // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць. – Київ-Запоріжжя, 2002. – Вип.26.– С.64-70.
8. Маршина Н.В. Ценностный компонент творческого потенциала личности педагога / Н.В. Маршина // Педагогика. – 2006. – №3. – С.48-57.

9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю: Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова // <http://ozhegov.info/>
10. Психологічна енциклопедія /Автор-упорядник О.М.Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
11. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості: [навчальний посібник]/ В.В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
12. Формування творчої особистості в навчальному процесі: зб. наук. статей за підсумками роботи міжнар. конф., 26-27 листоп. 1998 р. – Кривий Ріг, 1998.– 237 с.